

Avi Raz, *The Bride and the Dowry: Israel, Jordan and the Palestinians in the Aftermath of the June 1967 War*, New Haven and London: Yale University Press, 2012, 438 pp.

מספרים על ההיסטוריון המנוח יעקב טלמון, שהשיב על השאלה מה דעתו על היסטוריוגרפיה העוסקת בסוגיות בנות זמננו, כי הדיון בכל מה שציער ממאתיים שנה הוא בגדר עיתונאות. כך אמר וחיבר את מסתו החשובה, "מלחמת ששת הימים בפרספקטיבה היסטורית" (ראו אוסף מאמריו **בעידן האלימות**, עם עובד, תל אביב 1977, עמ' 294-396). עשור שנים בלבד אחרי אותה מלחמה כבר הבחין טלמון, כי מבחינתם של ישראלים רבים "הכוח יענה את הכול". כבר אז ראה טלמון כיצד הוטל בישראל מיד אחרי המלחמה "חרם ונידוי על השם 'פלשתינאים'", שמא חלילה ייתפשו כבני שיח לגיטימיים על עתיד השטחים (שם, עמ' 384).

והנה בא אבי רז, ארבעה עשורים וחצי אחרי מלחמת ששת הימים ושלושה עשורים וחצי אחרי טלמון, ומעניק בסיס מחקרי ארכיוני מוצק לניתוח של ההיסטוריון הדגול, שכתב בזמנו על סמך תחושה, ראייה היסטורית רחבה ומעט המקורות שעמדו לרשותו. ספרו של אבי רז, היסטוריון ישראלי היושב באוקספורד, דן במדיניותה של ישראל בגדה המערבית (יהודה ושומרון) מיד אחרי מלחמת ששת הימים. הספר מתאר בפירוט רב את האופן שבו ראו בישראל (ליתר דיוק, בממשלת ישראל) אחרי המלחמה את הפלסטינים, את תפקידה של ירדן בעיצוב עתיד השטחים, את תפקידה של ארצות-הברית ובמידה מסוימת גם את תפקידיהם של האו"ם ושל המעצמות האחרות בעניין זה. לכאורה עוד ספר משמים משהו, שעניינו היסטוריה מדינית – ולא היא.

רז טרח על המחקר הזה שנים רבות. הוא הפך ביסודיות רבה כל אבן אפסרית, כפי שמעידה רשימת המקורות, כדי להבין את פשר המדיניות והמעשה של ישראל נוכח התוצאות של מלחמת ששת הימים מיד עם סיומה. ספרו דן בתקופת הבראשית של הפרשה, היינו, בימי ממשלתו של לוי אשכול מחדש יוני 1967 ועד פברואר 1969. הבחירה הזו כשלעצמה, כך נדמה, מבקשת את התשובה לדחיקתם

פרופסור מוטי גולני הוא ראש התוכנית הבינלאומית ללימודי ישראל בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב.

וא"ל: mottigolani@post.tau.ac.il

של הפלסטינים מהמשא והמתן על השטחים, לאי-הצלחה של שיתוף הפעולה עם ירדן בשאלה זו ולתנופה האדירה של מפעל ההתנחלויות משנות ה-70 ואילך, דווקא בזמן ההוא, כאשר הכול היה עדיין פתוח וכביכול נוח יותר לפתרון, בהנהגתם של אישים מתונים כלוי אשכול כראש הממשלה ואבא אבן כשר החוץ, ובטרם התיישבו מאות אלפי יהודים בשטחים שנכבשו באותה מלחמה.

רז אינו מתעלם מהנימוקים הביטחוניים, הגאוגרפיים או המדיניים בעניין יחסיה של ישראל עם שכנותיה, בעיקר בשאלת משטר שביתת הנשק, ובהקשר של היחסים עם ארצות-הברית. הוא אף אינו מבטל את החרדה הקיומית שבה הייתה ישראל נתונה מראשית ימיה, ובייחוד בימי ההמתנה ערב המלחמה (15 במאי עד 5 ביוני 1967). אך הספר מצביע על כך שמעבר לשיקולים אלה, ולא דווקא על סמך נימוקים היסטוריים או אידאולוגיים מובהקים, הישראלים – גם מי שעמדו אז ליד הגה השלטון – התאהבו בחבלי הארץ החדשים תחת שלטונה של ישראל, בתחושת הכוח החדשה ובתרופה שנמצאה כביכול לחרדת הקיום הישראלית.

רז מחבר את התגובה הישראלית לתוצאות של מלחמת ששת הימים לא אל רגשות יהודיים עתיקי-יומין, אלא אל תחושת הרווחה הטריטוריאלית מחד גיסא ואל האקסיומה הציונית הישנה של "ארץ ללא עם לעם ללא ארץ" מאידך גיסא. אף שאין ודאות שראשוני המתיישבים הציונים בארץ ישראל ומנהיגיהם דאז אכן חשבו במושגים כאלה, רז מראה כיצד אחרי מלחמת ששת הימים גם אישים מתונים באופן יחסי, כמו לוי אשכול, היו סבורים שהשטחים – אף שהיה ברור להם שאינם ריקים – ודאי אינם מאוכלסים באנשים בעלי זהות קולקטיבית לאומית מובהקת. נכון להזכיר כאן את מסקנתו של אלון קונפניו שהסביר, במאמרו על הניסיון לברר מה אירע בטנטורה בשנת 1948, כי מעבר לחומר הארכיוני ולעדויות בעל-פה (שהן לעולם בעייתיות), הייתה קיימת התפישה הציונית, ולפיה ארץ ישראל ריקה מיושביה הערבים היא אפשרות רצויה גם אם היא רק בגדר חלום או תקווה לנס שיתגשם. וכאשר תקווה כזו אכן מתממשת, ולו לכאורה, כמובן שאין דוחים אותה (ראו מאמרו "נסים ושלג בפלשתינה וב ישראל: טנטורה, היסטוריה משנת 1948", **זמנים** 121, עמ' 16-31). מלחמת ששת הימים, נכון לציין כאן, הייתה בעיני רבים בישראל התרחשות בעלת אופי נסי כלשהו, כזו המאפשרת להפליג אל מעבר ל"ריאל פוליטיק" של כאן ועכשיו. ראייה כזו, מסביר המחבר, הקלה על רוב הישראלים – לא רק על אנשי "ארץ ישראל השלמה" או על מי שדחה מהר מאוד כל שיקול רציונלי (ממשי או למראית-עין) מפני תחושה משיחית-דתית – להיקשר לשטחים בהנחה, או מתוך משאלת לב, שהתושבים המקומיים שם יקבלו את הדין או יקומו וילכו, פשוטו כמשמעו. דיונו המדיני-הפוליטי של רז, שבא לאחר ניתוח דקדקני של דרכם של האישים המרכזיים בממשלת ישראל בנוגע לתוצאות של מלחמת ששת הימים, מגיע למסקנה, ולפיה מצאה ישראל – "החתן"

במקרה הזה – "כלה" עם נדוניה נחשקת, כזו שאי־אפשר, לא ראוי ואף אסור לוותר עליה. אלא שזהותה של "כלה" זו, כלומר השטחים הכבושים/המשוחררים, נתפשת באופן מסוים מאוד: צורתה נאה, אבל אישיותה פחות; לכן, את האישיות או את התוכן יש לשנות. מכאן, מסביר המחבר, שכל דיוניה של ישראל עם אישים בגדה המערבית, עם חוסיין מלך ירדן ועם האמריקנים, היו "תכסיסנות" לשמה, כדי למשוך זמן ולקבוע עובדות בלתי־הפיכות בשטח.

פרספקטיבה היסטורית רחבה מעט יותר, נוסח טלמון, מביאה למסקנה, שההיחלשות הלאומית הנמשכת של הפלסטינים, אחרי מופע קצר־מועד מראשית שנות העשרים ועד המרד הערבי בשנת 1936, וביתר שאת מאז שנת 1948, העלימה אותם מהר מאוד מהתודעה הישראלית. בשני העשורים שבין הקמת המדינה למלחמת ששת הימים לא דובר, ודאי לא בפרהסיה המדינית הישראלית, על "פלסטינים". הם נתפשו כירדנים, כסורים, כלבנונים, אפילו כמצרים, ומי שנשאר בישראל היה ל"ערבי־ישראלי".

רו מצביע על העובדה החשובה למדי, שממשלת אשכול היא שקיבעה את המדיניות ולפיה אין שותף למשא ומתן על השטחים – גם לא ירדן ההאשמית, שבישראל הניחו, כי יותר משהיא מבקשת דריסת רגל בארץ ישראל המערבית, היא מבקשת ערביות ישראליות שיבטיחו את קיומה. לא גולדה מאיר, שאמרה ש"אין עם פלסטיני", גם לא מפעל ההתנחלויות שביקש לשנות מציאות, ואפילו לא מנחם בגין שנשא ברמה, לפחות במילים, את דגל ההתנחלות ואי־הנסיגה לעד מיהודה ושומרון, לא הם שהניחו את היסודות למעשה הישראלי בגדה המערבית, אלא לוי אשכול וממשלתו, שסירבו מיד עם תום המלחמה לראות בשטחים קלף למשא ומתן, אם לא לשלום אז לפחות להסדר יציב, ובכך מנעו – לדעת אבי רז – כל הסדר אפשרי. הם, הוא טוען, ראו את השטחים מיד עם תום המלחמה כחלק משטחה של מדינת ישראל הריבונית, גם אם לא אמרו זאת במפורש.

בספר חסר דיון בשורשי הנסיגה הישראלית במרוצת הזמן מגישה זו. האם גם העובדה, שכיום הרעיון של שתי מדינות, ישראלית ופלסטינית, מקובל על רוב הישראלים – אף אם תוך ויכוח קשה באיזו מידה הוא ייתכן – שורשיה באותם ימים ראשונים? כפי שצוין, מסקנתו של רז היא, שכל העשייה של ישראל אל מול הפלסטינים ואל מול הירדנים – ואף אל מול ארצות־הברית – הייתה "תכסיסנות לשמה" כלשונו, כדי להציג מראית־עין של התלבטות ממשית ביחס להסדר עתידי שעה שהכוונה הייתה להרוויח זמן ולקבוע עובדות. מסקנה זאת מבוססת אמנם על מקורות ראויים, אך בד בבד היא מעלה חשש לראייה חלקית ומכוונת מראש של המקורות הללו. אחרי הכול, זמן היסטורי קצר מאוד מפריד בין תקופה זו לבין הניסיונות שעשתה ישראל לשאת ולתת עם הפלסטינים עוד בשנות ה־80 וביתר שאת בשנות ה־90 של המאה הקודמת. האם גם אלה היו בגדר "תכסיסנות" בלבד? או שמא מדובר בגישות שהיו קיימות בישראל כבר

בתקופה המעצבת בשנים 1967–1969: היסטוריון אינו אמור להציע פתרונות, אלא לצייר תהליכים בעבר ולהסבירם. עם זאת, מוטלת עליו האחריות להניח, שלא רק ההווה מורכב, אלא שגם העבר היה כזה.

בצד הפוליטיקה והמדיניות של ישראל, רז דן גם (אם כי הרבה פחות) במדיניות של הפלסטינים, של הירדנים ושל הערבים בכלל. הוא נוגע בדימויים שהתקבעו אצלם באשר לישראל ולבעלות בריתה, בייחוד ארצות־הברית, בדרך שהקשתה עליהם לשאת ולתת עם ישראל בצורה מציאותית. כדוגמה לכך הוא מביא תיאור פרי עטו של מוחמד חסנין הייכל, העורך של העיתון **אל־אהראם** ואיש סודו של גמאל עבד אל־נאצר, לשיחה שקיים נשיא ארצות־הברית לינדון ג'ונסון עם משלחת ערבית על תוצאות המלחמה. ג'ונסון, לפי סיפור זה (עמ' 278–279), המופרך גם לדעתו של רז, לא דיבר אל המשלחת אלא עם כלבו כדי "להסביר לו", כי מי שקמו על שכנם ללכותו בהנחה שאינו מסוגל להגיב, והנה הוא הקדים והכה בהם, אל להם להתאונן על התוצאות. מכל מקום, המחקר של אבי רז מראה, שהישראלים והאמריקנים (ואולי גם הערבים), לא הישירו אחרי המלחמה מבט אל האוכלוסייה הפלסטינית, שעברה משלטון ירדני לשלטון ישראלי, ולא ניסו ללמוד מי היא ומה היא רוצה. העובדה שאותה אוכלוסייה לא סייעה לישראל לעשות כן, אינה פוטרת לדעתו את האחרונה מאחריות, שהרי ישראל היא שהייתה בעלת העוצמה באותם הימים והיה בכוחה לכוון את ההיסטוריה לכיוון אחר מזה שהלכה בו.

לקורא הספר ברור היכן נמצא לבו של הכותב: כל כולו בעניין הישראלי, מצייר בפרוטרוט את כישלונו וחושש לעתידו. יש בחיבור המחקרי הזה ביטוי לכאב רב, אך גם לכעס. וכעס הוא כידוע יועץ רע. דוגמה מובהקת לכעס אפשר למצוא באופן שבו בחר רז לסיים את ספרו. הוא מצטט בשורות האחרונות את הפזמון הידוע של יורם טהרלב, "העולם כולו נגדנו, לא נורא נתגבר [...] וכל מי שהוא נגדנו שילך לעזאזל" (עמ' 285). נדמה לך, שבפחות כעס וביתר נאמנות לתזה שלו עצמו, אפשר היה לסיים את הספר בכמה מילים מתוך "ירושלים של זהב", השיר שהיה להמנון של מלחמת ששת הימים. החזרה אל "כיכר השוק [ה]ריקה", הנכספת, לא הייתה בגדר "צפצוף" על עולם ומלואו דווקא, אלא עיוורון רגשי קולקטיבי, שלא אפשר לישראל שימוש מאוזן בקלפים החדשים שהיו אז בידה למען האינטרסים שלה עצמה.

בדברי ביקורת אלה אין כדי להמעיט מאיכותו המחקרית של הספר. רז מביא בפעם הראשונה מחקר המבוסס על מסמכי ארכיון וספרות משנה ענפה ולא על תאוריה זו או אחרת בדבר המדיניות והמעשה של ישראל מיד אחרי מלחמת ששת הימים. עם התוצאות של מדיניות זו אנחנו חיים כיום – לטוב לדעת אחדים ולרע בעיני אחרים. יש בספר תרומה חשובה לקורפוס הגדל והולך של היסטוריוגרפיה ישראלית ופלסטינית, שדנה בסכסוך היהודי־הערבי בכלל ובתקופה שמשנת 1967 ואילך בפרט.